

MŰHELY

Málovics György – Mihók Barbara – Szentistványi István – Juhász Judi – Méreiné Berki Boglárka – Tóth Janka – Nagy Mihály

A szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók lehetséges hatása az egyetem-közösség együttműködésre – egy hazai részvételi akciókutatás tapasztalatai

Jelen tanulmányban egy olyan kezdeményezést mutatunk be, amely egyetemi és nem egyetemi helyi szereplők együttműködésével folyik, a részvételi akciókutatás (RAK) elvének megfelelően, és amelynek fő céljai a helyi társadalmi kirekesztés csökkentéséhez kapcsolódnak. Tanulmányunk fókuszában annak elemzése áll, hogy a szélsőséges egyenlősdi, illetve az önjelölt ajtónállók jelenléte, mint esetünkben a marginalizált, szegregált közösségek belső jellemzői, milyen nehézségeket okoznak a résztvevőknek egy egyetem-helyi közösség együttműködés során.

Kulcsszavak: részvételi akciókutatás, marginalizált közösségek, egyetem-helyi közösség együttműködés, szélsőséges egyenlősdi, önjelölt ajtónállók

Jelkód: I23, I39, C71

Bevezetés

A helyi fejlesztések kapcsán a deliberatív társadalmi részvétel mind instrumentális, mind pedig normatív értékkel bír (Gébert et al. 2016, Bajmócy et al. 2016). Ez egyfelől javíthatja a fejlesztések minőségét, ha ezek kapcsán minél több (szakértői és érintetti) szempont megjelenik, de önértékkel is rendelkezik. A részvétel a helyi fejlesztéspolitika esetében a célkijelölés kapcsán is alapvető fontosságú – hiszen a cél itt a helyben élők jól-létének növelése, mely ugyanakkor egy szubjektív és értéktelített fogalom. Végül a társadalmi részvétel a résztvevő kutatók számára is alapvető fontossággal bír: hiszünk abban, hogy a fejlesztések érintettjeinek joga van ahhoz, hogy beleszólhassanak az életüket érintő döntésekbe.

Ugyanakkor az érdemi közösségi részvételhez társított elméleti előnyök gyakorlati realizálása nem egyszerű, különösen, ha a marginalizált társadalmi csoportokról van szó (Málovics et al. 2015). Jelen tanulmányban egy olyan kezdeményezést mutatunk be, amely helyi kutató-aktivisták, civilszervezetek, középosztálybeli és mélyszegény társadalmi szereplők együttműködésével folyik, a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítésének megfelelően, és amelynek fő céljai a helyi társadalmi kirekesztés csökkentéséhez, és az érintettek képessé tételéhez kapcsolódnak. Tanulmányunk fókuszában annak elemzése áll, hogy a szélsőséges egyenlősdi, illetve az önjelölt közösségi ajtónállók jelenléte, mint a marginalizált, szegregált közösségek belső jellemzői, milyen nehézségeket okoznak a résztvevő kutató és nem kutató érintettek számára egy egyetem-civil együttműködés során.

Tanulmányunkban először röviden bemutatjuk a RAK megközelítésének lényegét, majd tisztázzuk a szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók fogalmát. Módszertanunk bemutatása után tanulmányunk fő részében elemezzük a szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók hatását az együttműködési folyamatra. Tanulmányunkat következtetéseinkkel zárjuk.

RAK, mint együttműködő fejlesztési-kutatási folyamat

Az akciókutatás enciklopédiája szerint a RAK „képzett kutatók és helyi közösségek együttműködő részvételét hangsúlyozza egy olyan tudástermelési folyamatban, amely az érintett közösség számára közvetlenül releváns tudást hoz létre. Azaz a RAK során létrejövő tudás nem

pusztán a társadalomtudományok elméleti tudásanyagának gyarapításához kíván hozzájárulni, hanem természeténél fogva a társadalmi változással kapcsolatos tennivalókat is magában hordozza.” (Coghlan – Brydon-Miller 2015, p. 583).

ARAK célja többes (Bradbury-Huang 2010). Az résztvevők számára fontos a praktikus célok elérése – az akciók megvalósulása, problematikus helyzetek megváltoztatása. A kutatóknak fontosak a technikai célok, azaz a közös munka jó minőségének biztosítása. Végül a RAK-nak van egy emancipatorikus célja is: a résztvevők képességeiben bekövetkezett változás (képesé tétel – empowerment).

A RAK annak emancipatorikus értékei és célja (Dick 2015) miatt jellemzően társadalom peremére szorult csoporttal együttműködve, e csoport érdekében folyik, és nyíltan elkötelezett a társadalomban található igazságtalanság és elnyomás megszüntetése mellett.

A RAK főbb alapvetései kapcsán eltérő tipológiákkal találkozunk (Bodorkós 2010, Bradbury-Hunag 2010, Dick 2015, Coghlan – Brydon-Miller 2015). Ezek alapján a RAK:

- *Társadalomkutatási folyamat* (is): A kutatási szerepben résztvevők tudatosan alkalmazzák a tudományos megismerés szabályait – azaz egy szisztematikus, „tudományos igényű” megismerési folyamat.
- *Együttműködő*: a részt vevő kutatók és érintettek folyamatos, rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések meghatározásától az eredmények felhasználásáig.
- *Akcióközpontú*: A RAK folyamata nem áll meg az elemzésénél és az eredmények publikálásánál, hanem az eredményekre építve a résztvevők az érintettek javát szolgáló akciókat igyekeznek megvalósítani.

A RAK lényegét ún. *akció-reflexió fázisok* (Dick 2015) képezik. Az akció komponens révén a reflexív tudásteremtést összekapcsolja a közvetlen társadalmi hatással, mindezt együttműködő módon. Az akciók a változtatás mellett a tudás új, működőképességi szempontból történő megvizsgálásának eszközei is egyben – a RAK szerint nem érthetünk meg igazán egyetlen rendszert sem, amíg nem próbáltuk azt megváltoztatni.

Jelen tanulmánybanközel 6 éve tartó RAK folyamattal kapcsolatos tapasztalatainkat mutatjuk be (részletesen lásd: Málovics et al. 2017). Az együttműködés esetünkben helyi kutató-aktivisták (van der Meulen 2011), helyi roma képviselők és civilszervezetek (e két csoportot hívjuk összefoglaló néven a RAK középosztálybeli szereplőinek), valamint a helyi szegregátumokban élő lakosok részvételével zajlik. E családok a helyi underclass (Ladányi & Szelényi 2004) részének tekinthetők, etnikailag teljesen homogén, a többségi társadalomtól földrajzilag is elkülönült szegregátumokban élnek, jellemzően borzasztó szegénységben.

A folyamat a résztvevő nem kutató érintettek igényeinek meglehetősen akcióorientált, ennek kapcsán mára (a teljesség igénye nélkül):

- Létrejött és folyamatosan üzemel két, a helyi szegregátumok közelében működő roma közösségi ház és tanoda, amelyeket immár a helyi önkormányzat is támogatásban részesít.
- Jelentősen megnövekedett a helyi roma képviselők képessége, hogy megfeleljenek a helyi roma közösség irányából érkező jól-léti elvárásoknak, hozzájáruljanak a szegregátumokban élők alapvető szükségleteinek kielégítéséhez.
- Új pályázati források jöttek a résztvevő helyi roma szervezetekhez.
- A helyi roma képviselők hangja megerősödött a helyi közéletben és a városvezetés irányába, ezért a helyi romák problémái, szempontjai is hangsúlyosabban jelennek meg. Ennek eredményeképpen a helyi önkormányzat egyre nyitottabb a RAK folyamatból kinövő fejlesztési javaslatokkal kapcsolatban, például alapvető életminőség-javító fejlesztéseket eszközöl a helyi mélyszegény roma közösség érdekében, és napirendre kerültek a szegregátumbeli lakhatási jogviszonyok rendezésének kérdései is.
- Elindult az ún. „Patrónus program”, amelyben helyi középosztálybeli és mélyszegény roma családok kerülnek egymással kapcsolatba a kutató-aktivista szereplők facilitálása

mellett. A program anyagi és nem anyagi támogatást nyújt a helyi mélyszegény családoknak, és hozzájárul helyben a korábban gyakorlatilag nem létező áthidaló társadalmi tőke létrejöttéhez a helyi középosztály és mélyszegény roma családok viszonylatában.

A fentiekén túl létrejött egy *helyi romákból és nem romákból álló, 15-20 fős csoport*, akik évek óta elkötelezetten, szinte kizárólag önkéntes alapon dolgoznak a folyamat céljai érdekében, és a jövőben is elkötelezték a megkezdett folyamat folytatására.

Bár a fenti külső, eszköz-jellegű tényezőknél¹ lényegesen nehezebben megfigyelhető és mérhető, azt észleljük, hogy sok résztvevőnél megfigyelhető egyfajta *belső átalakulás*. Ez igaz egyfelől a folyamat középosztálybeli szereplőire is, de témánk szempontjából a mélyszegény résztvevők esetében megfigyelhető belső átalakulás a lényeges. A RAK folyamat eredményeképpen belátható közelségbe kerülnek számukra korábban elérhetetlennek tűnő dolgok. Így megváltoznak a lakókörnyezettel, iskolával, munkavállalással kapcsolatos célok, elvárások. Ilyenek lehetnek a RAK programok (pl. a tanodai program) részleteinek kialakításába való proaktív beleszólás iránti igény, a helyi cigányság szempontjainak képviselője helyi nyilvános eseményeken, a gyermekek esetében a megcélzott iskolázottsági szint növekedése, a lakókörnyezettel kapcsolatos megnövekedett igények és az ezek érdekében végzett aktivitás, vagy éppen az uzorakamattól való megszabadulás vagy szegregátumból való kiköltözés céljai. Azaz kialakulnak korábban nem tapasztalt célok, igények, korábban nem létező rövid-, közép és hosszú távú tervek.

Mind a külső eszköz-jellegű, mind pedig a belső átalakulással kapcsolatos eredmények értékelésünk szerint óriási eredmények ahhoz képest, amit a folyamat kezdetekor tapasztaltunk. Jelen elemzésben azonban nem ezekre, hanem a folyamat kapcsán jelentkező azon nehézségekre és bizonytalanságokra fókuszálunk, amelyeket a szélsőséges egyenlődsi jelensége, illetve az önjelölt közösségi ajtónállók jelenléte okoznak. Mivel az elemzett RAK folyamat meglehetősen akcióorientált, megfigyeléseink érdekesek lehetnek mindenkinek, akik akár kutatóként, akár más szerepben együttműködő jellegű fejlesztésbe kezdenek mélyszegény közösségekkel.

Szélsőséges egyenlődsi, ajtónállók

A *szélsőséges egyenlődsi* jelensége értelmében vagy mindenki kapjon valamennyit (ugyanannyit), vagy inkább senki semmit (Ladányi-Szelényi 2004). Azaz, a közösségen belül erőteljes igény van az erőforrások egyenlő elosztására. E jelenség alapvetően befolyásol mindenféle, az érintett közösségeket célzó fejlesztési folyamatot – ha ezeknek nem sikerül felnöni a szélsőséges egyenlődsi elvárásaihoz, akkor azok konfliktusokat eredményeznek, illetve ahhoz vezethetnek, hogy a mélyszegény érintettek elhagyják az együttműködést. A szélsőséges egyenlődsi a helyi szegreált közösségben alapvető norma, ahogyan egy közösségi tag megfogalmazta: „*Amíg mindenkét ugyanúgy kezelsz, veled vagyok. De ha különbséget teszel köztünk, az nem jó.*”²

Az *ajtónállók* olyan szereplők, akiknek hatalmukban áll meggátolni a fejlesztési projektet (Smith et al. 2010). Az ajtónállók lehetnek *önjelöltek* (Seidman 1998): az ilyen szereplőket a közösség nem tartja legitim képviselőnek és nekik az együttműködéssel a közösségi érdekektől

¹Munkánk során kulcsfontosságú számunkra Amartya Sen képességszemlélete (Sen 1999): ebben az értékelés tere a képességeké (valós lehetőségeké), az elérhető értékes cselekvéseké és létállapotoké. A rendelkezésre álló eszközök értékes cselekvésekké és létállapotokká történő konvertálását ún. átváltási tényezőkbefolyásolják: az például, hogy adott élelemennyiség elég-e valakinek ahhoz, hogy jól táplált legyen, függ fizikai állapotától és személyes jellemzőitől, de az éghajlati viszonyoktól is.

²Jelen tanulmányban a szélsőséges egyenlődsi jelenséget az együttműködő fejlesztési-beavatkozási folyamatokra gyakorolt nehézségek, az emiatt felmerülő dilemmák szempontjából elemezzük. Ugyanakkor megfigyeléseink szerint a jelenség komoly erőforrásként is szolgál a közösség tagjainak a számára, például azáltal, hogy egzisztenciális előnyöket hordoz számukra: jellemző, hogy az emberek szükség esetén kiegészítik egymást, számíthatnak arra, hogy őket valaki kiegészíti, pl. élelmiszerekkel, ház körüli segítségekkel elromlott dolgok javítása, háztartási eszközök (pl. sütő) elromlása esetén.

független, attól eltérő motivációik is lehetnek. A szegregátumok közösségeiben egyértelműen beazonosíthatók ilyen szereplők, ahogyan egyikük saját pozíciójával kapcsolatban megfogalmazta: „*Nem te döntöd el, hogy ki lakhat itt a telepen, ki költözhet ide. Itt én vagyok a főnök.*” Ugyanakkor e pozíciót más közösségi tagok nem tartják legitimnek, hiszen „*Senki nem választotta meg őt főnöknek, de mégis úgy viselkedik. Elnyomja az embereket.*” A korlátozott legitimitás ellenére azonban az önjelölt ajtónállók hatása jelentős a közösségi dinamikát tekintve.

Módszertan

Jelen elemzésben három adatforrásra támaszkodunk, amelyek segítenek minket abban, hogy a folyamat résztvevőinek perspektíváját kiegyensúlyozott módon tudjuk megjeleníteni. A folyamat kutató-aktivista szereplői időről-időre *félig strukturált interjúk* kutatásokat készítenek a folyamat érintettjeivel annak értékeléséről.

A résztvevők a RAK elvárásoknak megfelelően *rendszeres strukturált reflexiós alkalmakat* tartanak, amelyek (1) a kutató szereplők és roma képviselők közötti viszonyban, illetve (2) a folyamat középosztálybeli és mélyszegény szereplői közt jönnek létre, kisebb csoportokban. Itt a részvétel változó: nem mindenki van jelen mindegyik találkozón, ám hosszabb távon az érintettek zöme rendszeresen bevonódik.

A folyamatban részt vevő három kutató-aktivista *kutatási naplót* vezet az együttműködéssel kapcsolatos megfigyeléseiről. A folyamat akcióorientált jellege, illetve e kutató-aktivista szereplők folyamat iránti elköteleződése lehetővé teszi a hagyományos kutató-kutatott szerepek oldódását, átalakulását emberi, partneri kapcsolatokká, ami lehetőséget ad a nem szokványos nézőpontok, „tabuk”, „megvitathatatlan témák” (Bradbury-Reason 2003, 165) felszínre kerülésére.

A kutató-aktivisták és roma képviselők strukturált reflexiós megbeszélései során azonosítottuk, hogy a szélsőséges egyenlítősi és az önjelölt ajtónállók jelenléte komoly hatással van az együttműködésre, számtalan dilemmát, nehézséget okoz a szereplők számára. Ezután kvalitatív tartomelemzést (Titscher et al. 2000) végeztünk kutatási naplóinkon, interjúinkon, illetve a reflexiós csoportos megbeszélések jegyzetein, emlékeztetőin, megvizsgálandó, hogy pontosan hogyan is jelennek meg e hatások a folyamatban.

Elemzésünket terjedelmi korlátok miatt nagyrésztben – de nem kizárólagosan – a RAK folyamat egyik elemére, az ún. patrónus programra korlátozzuk (2. rész). E program kapcsán a legtöbb vizsgált jelenségekhez köthető dilemma felmerül, így e szűkítés nem jár jelen tanulmány fókuszsa szempontjából lényegi információvesztéssel.

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a szélsőséges egyenlítősi, valamint az önjelölt ajtónállók jelenléte milyen hatással lehetnek az együttműködő fejlesztési folyamatra. Mivel a folyamat sokszereplős, és a résztvevők a folyamatot egymástól eltérő módon is értékelhetik, az elemzés során végig törekszünk annak tisztázására, hogy kinek a nézőpontjából fogalmazzuk meg állításainkat. Ha másképpen nem fogalmazzunk, akkor a „mi” kifejezés a középosztálybeli szereplők (kutató-aktivisták és roma képviselők) nézőpontjára utal. A mélyszegény résztvevők nézőpontjának minél jobb bemutatása érdekében tőlük származó idézeteket használunk, melyek a folyamattal kapcsolatos jellemző pozíciókat, nézőpontokat kódolnak.

Eredmények

Szélsőséges egyenlítősi és önjelölt ajtónállók jelenléte, mint csapdahelyzet

A szélsőséges egyenlítősi következtében, ha a beavatkozások hasznai nem oszlanak meg egyenletesen (vagy annak észlelése nem egyenletes) a közösségen belül, akkor konfliktusok jelentkeznek. Ez önmagában is problémát jelent a beavatkozások kapcsán a kutató és civil középosztálybeli résztvevőknek, hiszen a mélyszegény közösségek problémáinak léptéke intézményi jellegű megoldásokat igényelne. E helyzetet tovább nehezíti (az erőforrás-szükségletet tovább növeli),

ha közösségi elvárás a viszonylag egyidejű és hasonló mértékű segítség a teljes közösség vonatkozásában. (Esetünkben csak a kisebb szegregátumban mintegy 120 fő él, a nagyobbikban pedig ennek a duplája).

E helyzet még bonyolultabbá válik az önjelölt ajtónállók jelenléte esetén, akik abban lehetnek érdekeltek, hogy a beavatkozások hasznaiból az egy főre jutó arányos résznél többet sajátítsanak ki. Ahogyan a mélyszegény családok ezt esetünkben megfogalmazták: *„Az emberek félnek tőle. Ezért nem mond neki ellen senki. Ha valaki kap valamit, akkor ő is akar, és ő mindent magának akar, pedig ő még csak nem is szegény.”*

Ilyen körülmények közt *elméletileg is lehetetlen olyan helyzetet teremteni, ahol a projektekből keletkező hasznok megoszása a közösség minden tagjának megfelel*, így míg a befolyásos tagok ellehetetleníthetők, más közösségi tagok elhagyhatják az együttműködést a hasznok (tényleges és észlelt) elosztása miatt, ahogyan ez más hazai esetekben elő is fordult már (Ladányi & Szelényi 2004, Szombati 2011).

Ezt a problémát a közösség tagjai is felismerik. A mélyszegény résztvevők számos, közösségi szintű programot támogatnak általános síkon, amikor azonban a részletek kidolgozására kerül sor, ez megváltozik. Jó példa erre egy olyan beavatkozás a RAK-on belül, ami nem a patrónus programhoz kapcsolódik. Az egyik helyi szegregátumban, amelynek felszámolására nincs helyi politikai szándék, és ahol így az érintett családoknak még biztosan jó ideig lakniuk kell, hiszen önerőből onnan a legtöbben képtelenek kijutni, a legtöbb lakás komfort nélküli. Sem áram, sem víz, sem gáz, sem csatornacsatlakozás nincs kialakítva, és az érintettek ezek kialakítására nem is képesek. (Nem csak ezek költsége miatt, hanem azért sem, mert zömük jogcím nélküli lakáshasználó, így erre jogosultságuk sincs.) Így például egy közkút szolgál mintegy 80 ember vízellátásáért. Így merült fel a közösségi vizesblokkok (wc-k, fürdőszobák, mosoda) létesítésének ötlete, amelyet általános síkon mindenki támogatott. Azonban amikor a részletek tervezése elkezdődött a szegregátumon belül kisebb csoportokban (pl. olyan kérdések mentén, hogy *„Hogyan fognak megoszani a fenntartás költségei a közösségen belül?”*, vagy *„Hogyan rendeljük hozzá a használati időt az egyes családokhoz?”*), a közösség tagjai a közösségen belüli kisebb csoportokra vonatkozó megoldásokban kezdtek el gondolkodni (több létesítmény létesítése a közösség az azokat egymástól függetlenül használó, közösségen belüli kisebb csoportok számára). Végül pedig arra a következtetésre jutottak, hogy az egyéni megoldások (fürdőszoba minden lakásban) tudnának csak jól működni, mert a közösségi szintű együttműködést igénylő megoldás konfliktusokhoz vezetne (*„felejtjük ezt el, csak veszekedéshez vezetne”*).³

Ez a példa mutatja: az együttműködő fejlesztési folyamat szereplői egyelőre nem képesek olyan fejlesztési projekteket megvalósítani, amelyek ugyan mindenki meggyőződése szerint szolgálnák az érintettek jól-létét, de a teljes közösség együttműködését igényelnék. Önmagában egyébként az nem meglepő, hogy egy közösség nem egységes egy kérdésben – ilyen szempontból a roma szegregátumok közössége nem különbözik bármilyen más sorsközösségtől (akár egy lakóközösségtől), amelyek tagjai egyfelől közös értékekkel és perspektívákkal jellemezhetők és a közösség tagjai számtalan dolog kapcsán együttműködnek egymással, ugyanakkor a közösség más esetekben/ügyekben fragmentált, nem egységes, a tagoknak megvannak a közösségtől potenciálisan eltérő személyes érdekeik, konfliktusaik (MacQueen et al. 2001). Itt azonban nem csak erről van szó, hanem arról is, hogy a szélsőséges egyenlődsiből és az önjelölt ajtónállók jelenlétéből fakadó elvárások hozzájárulnak az együttműködés ellehetetlenítéséhez azon ügyek-

³ Az adott ügy kapcsán a szélsőséges egyenlődsi és az önjelölt ajtónállók jelenléte mellett (akár ezeknél sokkal komolyabb mértékben is) szerepet játszott még a közösségi megoldás kivitelezhetetlenségében például a fejlesztéssel kielégítő szükséglet intim mivolta, de az is, hogy a helyi önkormányzat a szegregátumokat a helyi politika „határon túli” (beyond the pale) típusú területként (Harper et al. 2009) kezeli. Azaz itt nem vállal kötelezettségeket pl. a köztulajdon megóvása érdekében, amit így az érintetteknek maguknak kellene megoldani egy szegénység és más problémák által sújtott, erre alkalmatlan, pl. a közvilágítás hiányával jellemezhető területen.

ben, amelyek szükségességével kapcsolatban egyébként általános síkon közösségi konszenzus van.

Egyéni megoldások, szélsőséges egyenlősdi és képessé tétel

A RAK elkötelezett *aközösséggel való közös munka*, együttműködés iránt (Dick 2015), mert a csoport a beavatkozás legfontosabb szintje, amennyiben tartós, hosszú távú változások elérésére törekszünk (Levin 1948, Clover 2011). Esetünkben e „csoport” definíció tipikusan ráillik a szegregátum közösségére, de ahogyan bemutattuk: jelenleg a csoportként való együttműködés számos okból nem tud megvalósulni a közösség egészét érintő fejlesztések kapcsán. Így az együttműködési folyamatot gyakran a közösség egyes részeit (közösségen belüli csoportokat) vagy egyes családokat célzó, velük együttműködő projektek jellemzik.

A patrónus program a közösséggel személyek és családok közti kapcsolatokon keresztül működik együtt. Ez azonban ellentmondásos, amennyiben az együttműködés hosszú távú céljai, azaz pl. a képessé tétel szempontjából értékeljük. A képessé tétel ugyanis különböző szinteken jelentkezhet (Mullett 2015), az egyénitől a közösségiig. Ennek kapcsán olyan kérdések merülnek fel a folyamattal kapcsolatban, mint hogy: Hogyan viszonyulnak e szintek egymáshoz? Mi történik, ha csak bizonyos családok esetében következnek be a képessé tétel, míg mások esetében nem? És ha a képessé tett családok elhagyják a közösséget (szegregátumot), és nem segítenek az ott maradókon, és így az ott maradók a közösség szintjén még kevesebb képesség birtokában lesznek? (Ez olyannyira valós veszély, hogy mások is megfigyelték ezt már máshazai kontextusban (Ladányi-Szelényi 2004).

Ráadásul a patrónus programot – azaz a családi szintű együttműködést a közösségi szintű helyett – többek közt a potenciális konfliktusok elkerülése végett vezettük be, de ez önmagában nem jelenti azt, hogy a program nem vezet konfliktusokhoz.⁴ A szélsőséges egyenlősdi kapcsán itt az alábbi kérdés jelentkezik: Ha bizonyos programok általános támogatást élveznek a közösség részéről, de az erőforráskorlátok miatt azok hasznáiból (eleinte biztosan) csak a közösség bizonyos tagjai részesedhetnek, akkor ezeket elkezdjük-e, vagy várjunk addig, amíg mindenki szükségletei fedezhetőek, ami viszont sok esetben praktikusán lehetetlen?

E kérdésre nincs egyértelmű válasz, maguk a mélyszegény érintettek is megosztottak. Egyesek szerint „*ha nem vagyunk képesek mindenkinek adni, akkor nem szabadna senkinek sem*”. Míg mások szerint „*fontos, hogy mindenkinek egyenlő lehetőségei legyenek, mert mindenki szegény*”, de az, hogy ezt nem sikerül biztosítani, „*nem jelenti azt, hogy semmit sem kellene tenni*”. Mivel e dilemma kapcsán nincsen egyértelműen jó/konszenzusos megoldás, a döntések ilyen helyzetekben eseti módon, konzultáció és csoportos megvitatás után történnek.

A patrónus program esetében ez azt jelentette, hogy a középosztálybeli szereplők (hogy miért ők, és miért nem minden érintett együttesen, arról az 5.4 részben írunk) döntése értelmében a program bevezetésre került, holott csak hat családdal lehetett azt elkezdni egy olyan helyzetben, amikor a kisebbik szegregátumban is tizenkét potenciálisan érintett család lakik. A program azonnal konfliktusokhoz is vezetett mélyszegény-kutató viszonylatban. Akik kimaradtak, azok megharagudtak a kutatórésztvevőkre, ahogyan egyikőjük kifejezte: „*Nagyon nem jó, ahogyan itt a telepen csináljátok a dolgokat*”.

A konfliktusok másik típusa a közösségen belül jelentkezett – és ahhoz kapcsolódik, hogy a RAK folyamat erőforrást, hasznót jelent a szegregátumokban élőknek, akik közt szegénységük miatt verseny van a szűkös, kívülről érkező erőforrásokért (lásd még ehhez: Clover 2011). A közösségen belüli konfliktusokhoz való hozzájárulás különösen aggasztó számunkra (és ellent-

⁴ A patrónus program bevezetésének oka volt még a RAK folyamat korábbi szakaszaiban (a patrónus programot megelőző három és fél évben) megfigyelésünk a helyi áthidaló társadalmi tőke hiányával (Putnam 1993) kapcsolatban, valamint a folyamatban meglévő erőforrások problémákhoz képesti – már tárgyalt – akkori elenyésző mértéke.

mondásos a folyamat képessé tételi potenciálja szempontjából), hiszen e konfliktusok a jelenben jelentkeznek és a közösség „széteséséhez” vezethetnek, míg a RAK tevékenységek eredményei a távoli jövőbe vesznek és bizonytalanok.

Önjelölt ajtónállók: hatékonyság és/vagy emancipáció?

A RAK törekvése szerint a folyamatban a hatalmi viszonyok felfedésre és megváltoztatásra kerülnek (Bradbury-Huang 2010), mivel a RAK célja az *emancipáció* (Aziz et al. 2011). Ugyanakkor a résztvevők úgy érezhetik, hogy *kritikai* (emancipatorikus) helyett *pragmatikus* (a működőképességet előtérbe helyező) orientációt (Johansson-Lindhult 2008) kell adniuk a folyamatnak.

A patrónus program bevezetése jól szemlélteti ezt a dilemmát. Mivel nem volt lehetséges a programot minden érintett családdal elkezdni, a középosztálybeli szereplők azt a döntést hozták, hogy a közösségi hierarchiában magasabb pozícióban lévő családokat vonják be eleinte az együttműködésbe, beleértve ebbe az önjelölt ajtónállókat is. Ha ugyanis az emancipatorikus irányt választva a lelegezettebb, a telep hierarchia alján lévő családokkal kezdtük volna el a programot, akkor azt a hatalommal rendelkezők ellenállása miatt be sem lehetett volna vezetni.

Ugyanakkor az ilyen, a működőképesség érdekében meghozott döntések, a folyamatot még ellentmondásosabbá teszik, mert megerősíthetik a közösségen belüli hatalmi struktúrákat, és nem eredményezik a hatalmi viszonyokra és elnyomásra való kritikai reflexiót a közösség szintjén – pedig a RAK szerint ez vezethet ahhoz a belső átalakuláshoz, amely a külső (egzisztenciális) átalakulás, a képessé tétel szempontjából is az egyik kulcsfontosságú elem (Johansson-Lindhult 2008). Ezen túlmenően az erőforrások fejlesztési folyamaton belüli ilyen típusú allokációja a legtöbb résztvevő szerint mélységesen igazságtalan is. Miért azok részesedjenek az együttműködés hasznaiból, akiknek nagyobb hatalmuk van, és miért nem azok, akik komolyabb szűkséget szenvednek?

A kritikai-pragmatikus dimenzió mentén történő állásfoglalás folyamatos dilemma a résztvevők számára. E helyzet nehézségét jól reprezentálja az egyik kutató-aktivista (K), és egy szegregátumban élő mélyszegény résztvevő (M) közti alábbi párbeszéd:

M: Mindenkinek ugyanannyi támogatást kellene adni, ugyanolyan lehetőséget adni a részvételre!

K: Egyetértek. De mit tegyünk, ha csak 6 patrónus család van, és 12 család él a telepen, akinek szüksége lenne a támogatásra?

M: Azoknak kell patrónust adni, akiknek a legjobban kell. A legszegényebbeknek!

K: Jó, de tudod Te is, hogy mindenki szegény, mindenkinek kell a segítség.

M: Igen, ez igaz. De X (önjelölt ajtónálló) is kapott, pedig ő nem is szegény. És mégis részt vehet a dologban, mások pedig nem.

K: Egyetértek Veled. De mit tegyünk, ha X azt mondja, hogy nem engedi, hogy a program elkezdődjön, ha ő nem vehet részt?

M: Hát... ez így tényleg nagyon nehéz...

Közösségi szintű, átlátható döntéshozatal helyett többszintű részvétel

Az ideális RAK folyamat teljesen *transzparens* (Bradbury-Huang 2010). A RAK afolyamat és a *főbb döntések kapcsán közös tulajdonlást biztosít a résztvevőknek* (van der Meulen 2011), valamint *egyenlőségen alapuló döntéshozatalt*.

Bár ezen értékekkel kutató-aktivistaként mi magunk is azonosulunk, jelen folyamat nem ér fel ezekhez. A folyamaton belüli részvétel többszintű. A kutató-aktivisták és roma képviselők (középosztálybeli szereplők) közt a részvétel közel áll a RAK ideálhoz. A bizalmon alapuló emberi kapcsolatok, a közös célok és elköteleződés lehetővé teszi, hogy interaktív részvétel (Jacobs

2010) valósuljon meg e viszonyrendszerben – még ha időről-időre egyes kérdésekben máshová is helyezük a hangsúlyt, ami jár eseti súrlódásokkal.

A középosztálybeli és mélyszegény szereplők viszonylatában szintén rendszeres (napi, heti, havi – a körülményektől, közös ügyektől stb. függően) kapcsolat, együttműködés van. Ugyanakkor e relációban a folyamat nem ér fel a RAK ideálhoz. A csoportos reflexiós tevékenységek kisebb csoportokban történnek, aminek középosztálybeli és marginalizált szereplők esetében sok oka van/lehet (Letiecq & Schmalzbauer 2012, Clover 2011, van der Meulen 2011, Mullett 2015, Arieli et al. 2009), ugyanakkor esetünkben ez a középosztálybeli szereplők tudatos döntéseinek is az eredménye – nekik van ugyanis hatalmuk felállítani e tekintetben a legtöbb esetben a részvétel kereteit.

E hatalmi különbségeket jól demonstrálják pl. az új patrónusok bevonásával kapcsolatos döntések. A középosztálybeli szereplők azok, akiknek lehetőségük van új középosztálybeli patrónusok felkutatására, becsatornázására, így nekik van önállóan is döntéshozatali hatalmuk e szituációkban. Önmagában ez nem feltétlenül probléma, hiszen csak annyit jelent, hogy a társadalomban megfigyelhető hatalmi és képességbeli különbségek begyűrűznek a RAK folyamatba, ami igazából szükségszerű (Dillon 2014). Mindez enyhíthető lenne a nyílt és átlátható, egyenlőségen alapuló, közösségi szintű döntéshozattal – sőt, csak ezzel lenne igazán enyhíthető. Ez azonban a hatalommal rendelkező középosztálybeli szereplők döntései miatt nem következhet be.

Azok a korábban említett hatások ugyanis, amelyek az együttműködés során a kics csoportos megoldások irányába tolják a folyamatot, itt a részvételt korlátozó tényezőként jelentkeznek: mi, középosztálybeli szereplők itt is úgy érezzük, hogy a működőképesség érdekében a RAK pragmatikus megközelítését kell alkalmazni az adott helyzetben az emancipatorikus helyett. A részvétel „erőltetése” jelen folyamatban nem konszenzushoz és együttműködéshez, hanem megosztottsághoz, konfliktusokhoz vezetne, és ellehetetlenítené az adott programok bevezetését, a folyamat „megbénulna” (lásd még: Szombati 2011). Így e választás „érthető”, azonban nem elmentmondásmentes, amikor a RAK képessé tételi és átalakító hatása szempontjából vizsgálódunk.

Az alábbi párbeszéd ilyen helyzetet szemléltet – a kutatók (K1, K2) és az egyik roma képviselő (RK) úgy érzik, hogy nincs lehetőség közösségi szintű részvételi döntésre egy, a szegregátumban élő gyermekeknek szervezett nyári táborral kapcsolatos döntési helyzetben, és az adott program kapcsán nem is lehetséges megfelelni a szélsőséges egyenlőségi elvárásainak, így úgy döntenek, hogy az adott program elmarad.

“RK: Fürdőruhát is kell vennünk a gyerekeknek. Különben sokan közülük nem tudnak jönni. De ha valakinek veszünk, akkor minden gyereknek vennünk kell.

K1: Szerintem a legtöbb fiúnak van fürdőnadrágja. Miért nem csak a lányoknak veszünk fürdőruhát?

K2: Igen, ráadásul van néhány család, aki meg is tudná magának venni. Mi lenne, ha csak azoknak a családoknak vennénk, akik tényleg nem engedhetik meg maguknak?

RK: Ti ezt még mindig nem értitek! Mindenkienek vennünk kell, különben azok, akik kimaradnak, nagyon mérgesek lesznek.

K1: Miért nem csináljuk akkor átlátható módon? Hívjuk össze az embereket a tanodába, mondjuk meg nekik, mennyi pénz van, mi mennyibe kerül, és tervezzük meg együtt a pénz felhasználását!

RK: Nem beszélhetünk velük pénzről. Ha ezt elkezdjük, akkor az pletykákhoz vezet, egyből elkezd mindenki kombinálni, és jön a veszekedés – hiszen tudod ők milyen szegények. Különben is, X (a legnagyobb hatalommal rendelkező önjelölt ajtónálló) is odajönne és már ott helyben balhézna.

K2: Egyetértek. Haladnunk kell a jobb átláthatóság és közösségi szintű döntéshozatal felé, de nem most kell kezdenünk. Ez túl fontos ügy a közösségnek, hogy ezzel kezdjük, ez most kockázatos lenne.

K1: Rendben van, de akkor nem tudunk tábort szervezni.”

A mélyszegény családok tudtában vannak a fenti problémáknak/veszélyeknek. Az együttműködés során az ilyen helyzetekben az ő egyéni szintű válaszuk is a titkolózás, elhallgatás. Ahogyan egy mélyszegény, a patrónus programban résztvevő érintett a patronálási viszonytal kapcsolatban megfogalmazta: „*En jól csinálom, nem mondom el senkinek*”.

A fentiek eredménye így középosztálybeli-mélyszegény relációban az, hogy a folyamat messze van a RAK részvételi ideáljától, és a saját magunk által kívánatosnak tartott minőségű részvételtől. E viszonyban konzultációról, funkcionális részvételtől (Jacobs 2010) beszélhetünk csupán.

Összegzés

Az elmúlt hat év RAK megközelítése alapján szerveződő munkánk nagyon sok tanulsággal szolgál számunkra az egyetem-civil együttműködések, együttműködő jellegű fejlesztések kapcsán. Megtapasztaltuk és megtanultuk, hogy az ilyen jellegű együttműködések – például a helyi középosztály részének tekinthető kutató-aktivisták, valamint a szintén középosztálybeli roma képviselők, illetve a mélyszegény, szegregált körülmények közt élő roma családok közötti együttműködések – során számtalan olyan tényező felmerülhet, ami alapvetően meghatározza ezek jellegét.

Tanulmányunkban két ilyen közösségen belüli tényező (szélsőséges egyenlősdi, önjelölt ajtónállók) hatását elemeztük. Következtetésünk, hogy e tényezők fennállása esetén az együttműködés mind morális értelemben, mind pedig praktikus értelemben ellentmondásokkal és bizonytalanságokkal terhelt. A résztvevők sokszor úgy érezhetik, hogy súlyos kompromisszumokra kényszerülnek saját értékeikhez, elvárásaikhoz képest – például a működőképesség érdekében, az egyenlőség, igazságosság és emancipáció rovására –, a folyamat eredményei, hatásai pedig (emiatt is) szintén bizonytalansággal terhelték.

A RAK megközelítése így egyfelől nem a tudásteremtés és akadémiai munka „könnyű útja”. Másfelől viszont rákényszeríti a kutatót, hogy akadémiai jellegű tudását valós társadalmi folyamatok, beavatkozások során tesztelje, ezáltal megvizsgálva azt új, működőképességi oldalról. Ezáltal a RAK egy olyan dimenzióval gazdagítja az akadémiai-kutatói tudást, amely új és más jellegű és minőségű megértést biztosít a konvencionális kutatási megközelítésekhez képest.

Felhasznált irodalom:

- BAJMÓCY Z. – GÉBERT J. – ELEKES Z. – PÁLI-DOMBI J. (2016): Beszélünk a részvételtől... Megyei jogú városok fejlesztési dokumentumainak elemzése az érintettek részvételének aspektusából. *Tér és Társadalom*, 30(2), 45-62.
- BODORKÓS B. (2010): Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő, http://szie.hu/file/tt/archivum/Bodorkos_B_ertekezés.pdf. Letöltés: 2011.05.28.
- BRADBURY, H. – REASON, P. (2003) Action research. An opportunity for revitalizing research purpose and practices. *Qualitative Social Work*, 2(2), 155–175.
- BRADBURY-HUANG, H. (2010): What is good action research? Why the resurgent interest? *Action Research*, 8(1), 93-109.
- CLOVER, D. (2011): Successes and challenges of feminist arts- based participatory methodologies with homeless/street-involved women in Victoria. *Action Research*, 9(1), 12–26.
- COGHLAN, D. - BRYDON-MILLER, M. (2015): The SAGE Encyclopedia of Action Research. London: SAGE

- DICK, B. (2015): Reflections on the SAGE Encyclopedia of Action Research and what it says about action research and its methodologies. *Action Research*, 13(4), 431–444.
- DILLON, M. (2014): A Foucauldian analysis of power relations in an action research study. *Action Research*, 12(2), 209–223.
- GÉBERT J. - BAJMÓCY Z. - MÁLOVICS GY. - PATAKI GY. (2016): Eszközöktől a jóllétig: A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *Tér és Társadalom*, HARPER, K. - STEGER, T. - FILCAK, R. (2009): Environmental Justice and Roma Communities in Central and Eastern Europe. *Environmental Policy and Governance*, LADÁNYI, J. - SZELÉNYI, I. (2004): A kirekesztettség változó formái. Budapest: Napvilág Kiadó.
- LETIECQ, B. - SCHMALZBAUER, L. (2012): Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit? *Action Research*, 10(3), 244–259.
- MÁLOVICS GY. - JUHÁSZ J. - MÉREINÉ BERKI B. (2015): Részvételi technikák és a marginalizált társadalmi csoportok részvétele a helyi fejlesztési döntésekben. SZTE GTK Műhelytanulmányok, 2015/2.
- MÁLOVICS GY. - JUHÁSZ J. - MIHÓK B. - SZENTISTVÁNYI I. - NAGY M. (é.n.), „Csak tíz, húsz... száz év múlva ne ez a dal legyen!” – Részvételi akciókutatással a képessé tételért és átalakulásért. Kovász (megjelenés alatt)
- MULLETT, J. (2015): Issues of equity and empowerment in knowledge democracy: Three community based research examples. *Action Research*, 13(3), 248–261.
- PUTNAM, R. D. (1993): Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- SEIDMAN, I. (1998): Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences. London: Teachers College Press.
- SMITH, L. - BRATINI, L. - CHAMBERS, D-A. - JENSEN, R.V. - ROMERO, L. (2010): Between idealism and reality: Meeting the challenges of participatory action research. *Action Research*, 8(4), 407–425.
- SZOMBATI K. (2011): A részvétel problémája az akciókutatásban: A mezőcsáti fejlesztőmunka tanulságai. In. Részvétel – akció – kutatás. Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció és kooperatív kutatásokból (szerk.: Pataki Gy., Vári A.) Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 52-83.
- TITSCHER, S. - MEYER M. - WODAK R. - VETTERE. (2000): Methods of text and discourse analysis. London: Sage.
- VAN DER MEULEN, E. (2011): Action research with sex workers: Dismantling barriers and building bridges. *Action Research*, 9(4), 370–384.